

DIN MEMORIA ISTORIEI: EVAGRIE PONTICUL ȘI OPERA SA ÎN PREOCUPĂRILE PATRIARHULUI IUSTIN MOISESCU

Assist. Prof. PhD Florin VÂRLAN,

Facultatea de Teologie Ortodoxă și Științele Educației“

Universitatea “Valahia”, Târgoviște,

ROMANIA,

E-mail: varlanflorin@yahoo.com

ABSTRACT

The year 2019 was dedicated to paying homage to one of the foremost servants of the Romanian Orthodox Church – patriarch Iustin Moiescu. This was a good opportunity for us to bring back to light writings which relate to his preoccupations with the teachings of the Church Fathers. These preoccupations originate as early as the time of the courses attended in the “Miron Patriarhul” Seminary in Câmpulung Muscel, which he graduates as valedictorian, followed by the Faculty of Theology in Athens, where he goes for four years, between October 1930 and July 1934. Following this fruitful period, he prepares his doctoral thesis entitled “Evagrius Ponticus. Life, Writings and Teachings” which he presents in 1937 in Athens, under the guidance of the distinguished Greek patrologist Dimitrios Balanos. This paper was graded as exceptional.

Keywords: Evagrius Ponticus; patristic research; theological and dogmatic themes; ascetic writings;

INTRODUCERE

Într-un studiu dedicat patriarhului Iustin Moiescu, părintele profesor dr. Nicolae C. Buzescu caracterizează lucrarea de doctorat ca fiind „o comoară ferecată, accesibilă numai specialiștilor în limbile clasice sau teologilor mai versați în ele”¹. Afirmatia aceasta, deși induce ideea că lucrarea e „ferecată”, adică nu se adresează publicului larg, totuși ea conține o „comoară” de informații și idei referitoare la viața creștină, așa cum a descoperit-o în opera lui Evagrie Ponticul.

După mărturia aceluiași distins profesor, „lucrarea are un caracter de strictă specialitate, expresie a unei erudiții impresionante și a unei mari puteri de sinteză teologico-filosofică. Ea este rezultatul unei vaste cercetări patristice, în care sunt folosite toate lucrările care i-au fost consacrate, până în 1937, lui Evagrie Ponticul”².

Motivul alegerii acestei teme e arătat de însuși autorul, care a publicat în limba română, la numai un an de la susținerea tezei, un amplu rezumat al acesteia și în care găsim afirmația că Evagrie Ponticul e cea mai însemnată și originală personalitate a Ortodoxiei, „părintele asceticii și misticii bizantine”, în scrierile sale avându-și originea „întreaga învățătură spirituală a Bisericii răsăritene”³ pe care o avem astăzi.

*Acest studiu a fost publicat și în limba engleză în revista: Icoan Credinței, Numarul 12, Anul VI, June 2020.

¹ Pr. Prof. dr. N.C. Buzescu, *Preocupări patristice ale Prea Fericitului Patriarh Iustin*, în rev. *Mitropolia Otteniei*, Nr. 3-4/1980, p. 315.

² *Ibidem*, p. 316.

³ Dr. Iustin Moiescu, *Evagrie din Pont*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 5-6/1938, p. 230.

1. DATE PRIVIND BIOGRAFIA LUI EVAGRIE PONTICUL

În expunerea vieții, scrierii și învățaturii lui Evagrie Ponticul, patriarhul Iustin folosește 74 de titluri de lucrări ca Bibliografie. Pentru viața lui Evagrie sunt folosite: „*Istoria lausiacă*, scrisă de Paladie, episcop de Elenopole în Bitinia, prietenul și ucenicul său; *Istoria monahilor din Egipt*, lucrare scrisă pe la începutul secolului al V-lea și păstrată în traducerea latinească a lui Rufin; și lucrările de istorie bisericească scrise de Socrate și Sozomen, Ieronim și Ghenadie”⁴.

Astfel, găsim consemnat faptul că Evagrie s-a născut în anul 345⁵ în localitatea Iboră din Pont (de aici avându-și pseudonimul de „Ponticul”⁶), iar tatăl lui, care era horepiscop, avea o strânsă legătură de prietenie cu Sfinții Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz. Se presupune chiar, că, în tinerețe, Evagrie a fost instruit de Sfântul Grigorie⁷, de la care a putut dobândi alese cunoștințe teologice, și nu numai, ce l-au condus spre viața ascetică. Așa se face că, Evagrie se dezvoltă creștinește și devine „ucenic ai marilor dascăli ai Bisericii, care i-au insuflat atât credința vie în Dumnezeu cât și dragostea de viața pustiului și s-a distins prin traiul său plin de virtute ca și prin marea sa învățătură, dobândită încă de tânăr”⁸.

Într-o epistolă scrisă în anul 369, de către Sfântul Grigorie de Nazianz și adresată tatălui elevului său, pe care tot Evagrie îl chema, autorul se arată mulțumit de motivația educațională a ucenicului, laudându-l că a dobândit atât de timpuriu, „frica de Dumnezeu și convingerea de a disprețui lucrurile lumii prezente”⁹.

Pretrecând în pustie cu Sfinții capadocieni, Evagrie învață dogmele Bisericii, explică Sfânta Scriptură împreună cu dascălii săi și ajută la alcătuirea *Filocaliei* din opera lui Origen. Între timp, citește scrierile și e pasionat de sistemul teologic ale marelui didascăl alexandrin, față de care rămâne profund legat, fiind condamnat ca origenist de Sinodul al V-lea ecumenic. Acest fapt va duce la dispariția operelor sale scrise în limba greacă, păstrându-se numai în traduceri siriace și armene, adică la creștinii monofiziți sau sub alte nume, cum ar fi cel al lui Nil Ascetul.¹⁰

Evagrie rămâne alături de Sfântul Vasile cel Mare, de la care primește tundera în în treapta de citeț, până la moartea acestuia când, după părăsirea Capadociei, alege să-l urmeze

⁴ Pr. Prof. Ștefan Alexe, *Sfinții Părinți în preocupările Prea Fericitului Patriarh Iustin*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 3-4/1985, p. 267.

⁵ Am optat pentru anul 345, ca dată sigură a nașterii sale, așa cum consemnează ieromonahul Gabriel Bunge, cel mai tenace cercetător al operei evagriene (vezi Ieromonah Gabriel Bunge, *Akedia. Plictiseala și terapia ei după avva Evagrie Ponticul*, trad. Ioan I. Ică jr., Editura DEISIS, Sibiu, 1999, p. 27; dar și *Evagrie Ponticul. Scolii la Pilde și Ecclesiast*, trad. de ieromonah Agapie Corbu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2017, p. 9, date preluate de la Paladie, *Istoria lausiacă*, trad. de pr. prof. dr. D. Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007, p. 87, unde ni se spune că „a sfințit la cincizeci și patru de ani în pustie”, adică în 399) și nu 346, așa cum găsim în lucrarea patriarhului Iustin Moisescu.

⁶ Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, Editura Mănăstirii Derwent, 2000, p. 141.

⁷ Ieromonah Gabriel Bunge, *Akedia...*, p. 27.

⁸ Pr. Prof. Ștefan Alexe, *Sfinții Părinți...*, p. 267.

⁹ Evagrie Ponticul, *Scolii la Pilde și Ecclesiast...*, p. 10.

¹⁰ Pr. prof. Dumitru Stăniloae, *Viața și scrierile lui Evagrie Ponticul*, în *Filocalia*, vol. I, Editura HUMANITAS, București, 1999, p. 49.

pe Sfântul Grigorie Teologul, care-l hirotonește diacon. În urma acestui eveniment, el a însoțit pe Sfântul Grigorie la Constantinopol, participând la al doilea Sinod ecumenic, pentru ca, după demisia protectorului său, să rămână pe lângă patriarhul Nectarie. Noua poziție, precum și profundele cunoștințe teologice îl împing în vârtoarea controverselor dogmatice ale vremii, pe care le combate mai ales prin predici, mult apreciate de ascultători.

Poate acest nou context istoric sau alte motive¹¹, l-au determinat pe Evagrie să părăsească marea cetate bizantină și să se îndrepte spre Ierusalim. Aici o întâlnește pe Cuvioasa Melania cea Bătrână și, fiind povățuit de ea, îmbracă haina monahală, în ziua de Paști a anului 383, în mănăstirea de pe Muntele Măslinilor a lui Rufin. După o scurtă ședere în cetatea sfântă și în urma unei suferințe trupești, fără a i se cunoaște cauza, hotărăște să se stabilească în Egipt, dedicându-se vieții de ascet, avându-i ca îndrumători pe cei doi mari Macarie: Sfântul Macarie Egipteanul și Sfântul Macarie Alexandrinul.

Vreme de doi ani va sta în pustiul Nitriei, ca, până la sfârșitul vieții, să petreacă în ținutul Chiliilor, în Kellia. În scurt timp, numeroși ucenici¹² sunt atrași de viața sa îmbunătățită, lăsându-se călăuziți de sfaturi înțelepte, izvorâte dintr-o trăire autentică a Evangheliei Mântuitorului. Tocmai această râvnă l-a recomandat pentru hirotonia întru episcop, așa cum și-ar fi dorit patriarhul Teofil al Alexandriei, însă oferta este respinsă statornic de Evagrie, care îl va sluji în continuare pe Hristos, în calitatea sa de smerit monah, până când va pleca la cele veșnice, în anul 399.

2. TEME TEOLOGICE ȘI DOGMATICE IN OPERA LUI EVAGRIE PONTICUL

După o inventariere a scrierilor lui Evagrie, patriarhul Iustin Moiescu ajunge la concluzia că din toate lucrările atribuite monahului din Pont, doar șapte pot fi socotite autentice: 1. *Practicus* sau *Monahul*; 2. *Antiretic*; 3. *Gnosticul* sau *Către cel ce s-a învrednicit de gnoză*; 4. *Șase sute de probleme gnostice*; 5. *Către monahii din chinovii ori adunări*; 6. *Către fecioara sau fecioare* și 7. *Epistole*.

Deși scrierile au un caracter ascetic, fiind canalizate cu predilecție spre mediul monahal, adresându-se mai mult celor ce-și doresc *isihia*¹³, cu toate acestea nu putem să nu apreciem folosul învățăturilor sale pentru viața duhovnicească, fiind necesare oricui căută mântuirea, care este considerată a fi aceeași cu cunoașterea lui Dumnezeu, adică cu *gnoza*, cea care conduce spre contemplarea dumnezeiască.

Din punct de vedere al temelor teologice și dogmatice desprinse din opera lui Evagrie, patriarhul Iustin prezintă învățătura acestuia în trei mari capitole astfel: **I. Teologia**, **II. Cosmologia** și **III. Eshatologia**.

Teologia evagriană este sistematizată de patriarhul Iustin în 5 subcapitole: *Dumnezeu*, *Sfânta Treime*, *Tatăl*, *Fiul* și *Sfântul Duh*. Despre *Dumnezeu*, Evagrie spune că „în mod

¹¹ Paladie amintește de o cursă amoroasă în care îl atrage o femeie din înalta societate, și de care scapă fugind în Palestina (vezi *Istoria Lausiacă ...*, p. 88).

¹² Printre ucenicii săi, patriarhul Iustin amintește pe: Paladie, Sfântul Ioan Casian, Eraclide, episcop de Efes și scriitorul Rufin.

¹³ *Isihia* – de la grecescul *ἡσυχία* care înseamnă „liniștea lăuntrică”, liniștea sufletului luminat de harul dumnezeiesc, care aduce pacea interioară prin comuniunea cu Dumnezeu.

esențial există numai unul și singurul Dumnezeu. El nu poate fi definit deoarece definițiile aparțin lumii produse și compuse, în timp ce Dumnezeu este fără început și necompus”¹⁴. Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Sfântul Duh alcătuiesc *Sfânta Treime*, care nu poate fi cuprinsă de mintea omenească. Sfânta Treime este nesupusă transformării, fiind veșnică aceeași. Ea este alcătuită din trei ipostaze: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, adică nu este compusă, fiind nu o treime numerică, „ci o esență uniformă, cu totul și pentru totdeauna egală cu ea însăși”¹⁵.

Despre Persoana *Tatălui*, Evagrie Ponticul ne spune că El toate le-a făcut și că El este cauza și sfârșitul tuturor. *Fiul* Lui Dumnezeu este primul și unul născut din Tatăl, prin care toate s-au făcut. Din marea Sa iubire pentru oameni, S-a coborât din ceruri, luând trup omenesc și având un suflet la fel ca al nostru. „Fiind alcătuit din elemente materiale, trupul Mântuitorului a fost creat în timp, iar din clipa creației Sale, corpul s-a unit cu Dumnezeu Cuvântul și a rămas de atunci veșnic unit cu El, devenind nestricăcios după învierea din morți”¹⁶. Despre ultima Persoană a Sfintei Treimi, *Sfântul Duh*, Evagrie Ponticul ne relatează faptul că este de o ființă cu Tatăl și cu Fiul și că este Sfânt în mod esențial, nu prin dobândire.

Patriarhul Iustin Moisescu divizează și cel de-al doilea capitol în cinci subteme: *Creația lumii, Căderea ființelor raționale, Ingerii, Oamenii și Demonii*. „Operă a Sfintei Treimi, lumea – mulțimea ființelor raționale create, în totul asemănătoare între ele prin natura lor și unite cu Dumnezeu prin grație – a fost făcută în timp, cu toate că în înțelepciunea lui Dumnezeu și în puterea Sa creatoare există cu El fără de început”, va consemna preafericirea sa¹⁷. În privința creației lumii, Evagrie Ponticul afirmă faptul că ființele raționale (îngeri, oameni, demoni) au fost bune și perfecte la început, dar nu în sensul perfecțiunii absolute și pozitive, care există numai la Dumnezeu. Din acest motiv, Evagrie cutează să numească creaturile raționale uneori drept „divine” sau chiar „dumnezei”.

În continuarea acestui capitol, Evagrie din Pont se ocupă asupra aspectului căderii ființelor raționale, care au conviețuit la început fericite cu Sfânta Treime. În privința căderii acestora, Evagrie afirmă că, la origine, stă introducerea răului în lume, ce e „identificat cu necunoștința, care e contrariu al cunoștinței lui Dumnezeu”¹⁸.

Îngerii sunt, după cum ne relatează Evagrie, „ființe care sunt compuse din esență și sfințenie și care în timpul mișcării s-au depărtat în mică măsură de la unirea cu Dumnezeu”¹⁹.

Demonii, ființele care s-au depărtat cel mai mult de la Dumnezeu, sunt opuși îngerilor din toate punctele de vedere, iar scopul lor este să îi aducă pe oameni la pierzanie.

Cea de-a treia categorie a ființelor raționale, *oamenii*, sunt cu totul egale cu celelalte ființe prin natura lor, aflându-se, din punct de vedere al depărtării de Dumnezeu, între îngeri

¹⁴ Patriarhul Iustin, *Evagrie din Pont*, Anastasia, 2003, p. 123.

¹⁵ Ibidem, p. 126.

¹⁶ Ibidem, p. 126.

¹⁷ Ibidem, p. 127.

¹⁸ Ibidem, p. 133.

¹⁹ Ibidem, p. 136.

și demoni. „O primă consecință a căderii lor este distrugerea unității naturii lor spirituale, ca și tulburarea ordinii firești a puterilor sufletului”²⁰.

Din învățătura eshatologică a lui Evagrie din Pont, Patriarhul Iustin Moiescu dezvoltă teme ca *judecata cea din urmă*, *Împărăția cerurilor* sau despre existența iadului.

Despre *judecata cea din urmă*, Evagrie Ponticul spune că toate ființele raționale își duc viața potrivit după gradul de cădere al fiecăreia. „După ce toate ființele se vor fi statornicit în bine ori rău, va veni *judecata cea dreaptă*. La porunca dreptului Judecător toate ființele își vor îmbrăca din nou corpurile în care au viețuit, care într-o clipă vor fi transformate în corpuri spirituale. Ființele astfel reînnoite vor trăi în veșnicie în noile corpuri, care vor fi nesticăcioase asemenea corpului Mântuitorului”²¹.

Împărăția cerurilor sau paradisul, după cum mai este numită, va fi răsplata celor buni. Aceasta nu trebuie înțeleasă ca fiind un loc anume sau o stare necunoscută de noi, ci este în noi înșine. Îngerii sunt deja în împărăția cerurilor, iar această stare de fericire se face de către Dumnezeu oamenilor, potrivit cu faptele fiecăruia. *Iadul*, precum împărăția cerurilor, este continuarea vieții dusă de cei răi pe această lume. Evagrie ne spun că scopul chinurii păcătoșilor în iad este purificarea, iar de iad nu va scăpa nici un păcătos.

3. ASPECTE ALE VIEȚII DUHOVNICEȘTI DUPĂ EVAGRIE PONTICUL

Dezvoltând tema *Viața creștină*, așa cum este ea prezentată în opera lui Evagrie Ponticul, Iustin Moiescu amintește și de faptul că operele evagriene au avut o puternică influență mai ales asupra vieții spirituale a creștinilor din Siria, pentru aceștia Evagrie putând fi numit „dascălul prin excelență”. Plecând numai de la acest apelativ, ne putem da seama ușor de înrâurirea pe care opera sa a avut-o pentru mistica ortodoxă până târziu, în veacul al XIV - lea, multe din ideile sale regăsindu-se în lucrări aparținând Sfântului Ioan Scărarul, Sfântului Ioan Damaschin, Sfântului Maxim Mărturisitorul sau Sfântului Simeon Noul Teolog. Pentru Evagrie din Pont, viața duhovnicească reprezintă redobândirea stării de nepătimire cu care omul a fost înzestrat de Dumnezeu încă de la creație și pe care a pierdut-o prin păcat. Acest demers spiritual, care este de fapt un urcuș al sufletului până la suprema fericire – unirea cu Dumnezeu cel Treimic, se împlinește prin exercitarea propriei voințe și cu ajutorul harului divin. Voința este probată prin asceză, care are rolul de a întări sufletul, eliberându-l de orice influență ce poate veni de la trup și care îl pot abate de la calea cunoașterii. În nașterea pasiunilor care leagă sufletul de plăcerile materiale, un rol important îl au demonii, ca puteri prin care se manifestă răul în lume.

Cum fiecare creștin, fie el monah sau mirean, duce o luptă personală cu răul, înțelegem că nu putem vorbi decât de una și aceeași viață duhovnicească, chiar dacă, la prima vedere, mirenii și monahii nu se folosesc întotdeauna de aceleași mijloace. Lucrările demonice sunt pretutindeni, atât în pustie, cât și „în lume”, și ele se manifestă în multe și felurite chipuri. Urmând exemplul lui Hristos, Care ispitit fiind a stat împotriva diavolului cu cuvântul Scripturii, Evagrie pune la îndemâna nevoitorilor răspunsuri biblice la gândurile ce

²⁰Ibidem, p. 137

vin de la vrăjmașul²² și care neliniștesc sufletul creștinului, gânduri pe care le reduce la opt ca număr, și anume: lăcomia pântecelui, desfrânarea, iubirea de arginți, întristarea, mânia, lăncezeala, slava deșartă și mândria, din acestea luând naștere toate celelalte patimi.

Urcușul până la dobândirea împărăției lui Dumnezeu cuprinde trei mari etape : „făptuire” (πρακτική), „contemplație naturală” (φυσική) și contemplația Sfintei Treimi” sau „theologie” (θεολογία). Pe prima treaptă se duce lupta cu patimile, în vederea dobândirii virtuților, ultima dintre ele fiind dragostea, înțeleasă ca ușă de trecere spre spre a doua etapă : contemplația naturală. Ajunsă aici, mintea despătimită percepe în mod duhovnicesc rațiunile întipărite în creație, pentru ca de aici să se ajungă la cea mai înaltă formă a contemplației, care este cea a Sfintei Treimi, numită și fericire ultimă.

CONCLUZII

Analizându-se scrierile lui Evagrie Ponticul și profunzimea ideilor teologice, i se recunoaște calitatea de „cel mai fecund și mai caracteristic scriitor duhovnicesc din pustia Egiptului” și, pe drept cuvânt, „părintele literaturii noastre duhovnicești”²³, fiind cunoscut atât în Răsărit, cât și în Occident, prin opera Sfântului Ioan Casian. Totodată, prin opera sa, el a înlesnit cunoașterea și promovarea unor idei ale marilor teologi ai Bisericii – Origen și Sfântul Grigorie de Nyssa, pe o scară mai largă, și într-un mod mult mai accesibil. O caracteristică aparte a operei sale este aceea că învățăturile sale sunt expuse sub forma „centuriilor”, a sentințelor grupate câte 100, el fiind primul scriitor bisericesc care folosește acest mod de scriere.

Prin studiul său, vrednicul de pomenire patriarh Iustin Moiescu subliniază pregătirea excepțională, ascetică, teologică și filosofică a lui Evagrie, subliniind faptul că „lucrările lui ne stau și astăzi mărturie de întinsele sale cunoștințe teologice și filosofice, precum și de marea putere de pătrundere a minții sale. Încă din vremea șederii în pustiul din Pont, el începuse să învețe dogmele creștine și pricipiile filosofiei antice, iar acum în Egipt, el adâncește și mai mult cunoștințele sale citind, alături de operele lui Origen, care au avut o înrâurire hotărâtoare asupra sistemului său dogmatic ori spiritual, și scrierile Sfântului Vasile cel Mare, ale Sfântului Grigorie de Nazianz, ale marelui Atanasie, ale lui Serapion de Thimuis, și fără îndoială, pe cele ale lui Clement de Alexandria”²⁴.

Expunând cu minuțiozitate și cu adevărată acrivie științifică viața, scrierile și învățăturile lui Evagrie Ponticul, patriarhul Iustin Moiescu îmbogățește literatura patristică românească și universală cu o lucrare ce trezește interesul atât specialiștilor cât și celor dornici de a afla mai multe despre mistica bizantină. Prin analiza studiului său, patrologul Iustin Moiescu clarifică importanta poziție a lui Evagrie în spiritualitatea ortodoxă, nelăsând asupra personalității marelui teolog nicio umbră a acuzelor de erezie.

²¹ Ibidem, p. 140

²² Este vorba de *Antireticol mare sau replicile împotriva celor opt gânduri*, în ieromonah Gabriel Bunge, *Akedia...*, op. cit., pp.195 – 208.

²³ Ibidem, p. 30.

²⁴ Pr. Prof. Ștefan Alexe, *Sfinții Părinți ...*, p. 268.

BIBLIOGRAFIE:

- [1] *Filocalia*, vol. I, trad. de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura HUMANITAS, București, 1999
- [2] Evagrie Ponticul, *Scolii la Pilde și Ecclesiast*, trad. de ieromonah Agapie Corbu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2017
- [3] Paladie, *Istoria lausiacă*, trad. de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007
- [4] Alexe, Pr. Prof. Ștefan, *Sfinții Părinți în preocupările Prea Fericitului Patriarh Iustin*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 3-4/1985, pp.
- [5] Bunge, Ieromonah Gabriel, *Akedia. Plictiseala și terapia ei după avva Evagrie Ponticul*, trad. Ioan I. Ică jr., Editura DEISIS, Sibiu, 1999
- [6] Buzescu, Pr. Prof. dr. N. C., *Preocupări patristice ale Prea Fericitului Patriarh Iustin*, în rev. *Mitropolia Olteniei*, Nr. 3-4/1980, pp.
- [7] Coman, Pr. Prof. Dr. Ioan G., *Patrologie*, Editura Mănăstirii Dervent, 2000
- [8] Patriarhul Iustin, *Evagrie din Pont*, Anastasia, 2003.